

УДК 811.373.6

ПЕТРУШЕНКО О.О.

## **ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЗАЦІЇ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ У ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ II ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ**

*У статті окреслено загальні тенденції функціонально-семантичної розбудови лексико-семантичного поля «час». З'ясовано особливості реалізації внутрішньоформної семантики компонентів лексико-семантичного поля в українській поезії II половини XX ст. у складі порівняльних структур.*

*Ключові слова: індивідуально-авторські порівняння, темпоральна номінація, лексико-семантична група, компаративні конструкції.*

У сучасній українській філології категорія порівнянь вивчалася спершу в рамках поетики та риторики, а порівняльні конструкції розглядалися як один із засобів створення образності. Визначальною стилетвірною характеристикою поетичної мови II половини XX століття є її насиченість індивідуально-авторськими порівняннями. Дослідження порівнянь на тлі поетичного твору є особливо перспективним, бо твір пов'язаний з культурою, історією народу, тобто з картиною світу. У художньому творі відображено внутрішню індивідуальну модель світу автора, яка детермінує окреме висловлювання крізь текст як ціле. Порівняння ж не тільки фіксує елементи моделі світу, а й дає змогу простежити процес їх формування.

Дослідники розрізняють усталені (або фольклорні), загальномовні та індивідуально-авторські порівняння. На рівні тексту І. Г. Чередниченко звертає увагу на функціональні взаємовідношення головної і підрядної частин (порівняльної конструкції і порівняння реального явища з явищами

природи) з людським життям, душевного стану – з фізичними явищами тощо [9, 364—371].

Індивідуально-авторські порівняння є однією з найвизначальніших стилетвірних характеристик поетичної мови другої половини ХХ ст. В. П. Григор'єв наголошує на тому, що базовим параметром, за яким може відбуватися їхнє вивчення, є ступінь складності вираження ознаки порівняння. На цій підставі компаративні структури поділяються на конструкції з чітко виявленою (простою) ознакою порівняння та з ускладненою багатоаспектною (ускладненою) ознакою порівняння [2, 241].

В українському мовознавстві граматичний та стилістичний аспекти порівнянь висвітлювали І. К. Кучеренко, В. А. Чабаненко, Л. О. Пустовіт, Л. О. Ставицька, Л. А. Лисиченко, С. Я. Єрмоленко, Л. В. Голоух, Є. І. Павленко, В. А. Буда, Л. В. Прокопчук, Л. В. Мялковська, але ще й сьогодні деякі аспекти цієї проблеми залишаються відкритими. Ця обставина слугує вагомим мотиваційним чинником для обґрунтування **актуальності** пропонованої статті.

*Метою нашої розвідки є* комплексна стилетвірна характеристика поетичної мови другої половини ХХ ст., її насиченість індивідуально-авторськими порівняннями, у яких номінації часу виступають і суб'єктом, і об'єктом порівняння.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

1) окреслити загальні тенденції функціонально-семантичної розбудови лексико-семантичного поля «час»;

2) з'ясувати особливості реалізації внутрішньоформної семантики компонентів лексико-семантичного поля «час» в українській поезії другої половини ХХ ст. у складі порівняльних структур.

Дослідники наголошують на сутності порівняння, у якому висловлене «виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого, яке має бути обов'язково типовим,

загальновідомим» [6, 10]. З когнітивного погляду порівняння є і засобом пізнання навколишнього світу, і синтезованим результатом цього пізнання. Теоретичні засади розуміння асоціативно-узагальнювальних процесів, які визначають когнітивну суть порівнянь, закладено в працях О. О. Потебні. Учений, зокрема, стверджував, що «порівняння є основою будь-якого розуміння і будь-якого мислення. Все у світі ми пізнаємо не інакше, як через порівняння. Тому нам даремно докоряють у тому, що ми наполягаємо на порівнянні: іншого шляху для розуміння предметів зовнішнього світу немає» [4, 196]. Згідно з теорією О. О. Потебні, порівняння реалізуються як мовно-ментальна діяльність, спрямована на здобуття різноманітних знань про дійсність і вираження цих знань: «Усі види словесного поетичного і прозорого викладу зводяться до одного, повістування [оповіді – *О. П.*], бо воно перетворює ряд одночасних ознак у ряд послідовних сприйнять, у зображення руху й погляду думки від предмета до предмета ... У мові опис, тобто зображення рис, які одночасно існують у просторі, можливий тільки тому і лише остільки, оскільки опис перетворено на оповідь, тобто на зображення послідовності сприйнять» [5, 289].

Отже, закладена в основу формування художньої системи тексту здатність людського мислення зіставляти, співвідносити за певною ознакою предмети, процеси, явища навколишньої дійсності в царині образотворення реалізується як стилістичний прийом. Останній передбачає цілеспрямоване, часто ускладнене додатковими семантичними відношеннями звертання до порівнянь для створення стилістичного ефекту несподіваності, оригінальності, акцентуації на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню й т. зв. логіці речей.

Л. В. Голоюх, досліджуючи сучасні художньо-історичні тексти, залучає до активного обігу поняття *лінійно-динамічна* та *лексико-семантична* структури порівняння [1, 12]. Образний зміст порівнянь, на її

думку, реалізується у лінійно-динамічних структурах тексту. Динамічна природа людської думки, скерованої на пошук зв'язку, подібності предметів і явищ дійсності, виявляється в рухові від предмета, що порівнюється, до того, з яким здійснюється порівняння.

Як акт номінації порівняння передбачає зіставлення предметів та явищ за ступенем вияву інтенсивності ознаки в кожному з них. Характер асоціацій, на яких ґрунтується порівняння, має різні емоційно-оцінні відтінки, що накладаються на основне порівнюване значення об'єкта. Негативні емоції викликає передусім відповідна лексика у функції прямої номінації. Проте, як зазначає В. М. Русанівський, «можлива й непряма оцінка певних об'єктів зневаги – через порівняння» [7, 221].

Найзагальніші напрямки структурно-семантичної організації порівнянь із задіянням темпоральної лексики в поетичних текстах визначають такі моделі:

– образ часу – суб'єкт порівняння (*день такий, як немовля; вчорашне, ніби сон; неділі, як келії-одиночки; літа, немов повалені хрести; вік, мов куций лан, дні свої, як сосни златокорі; вечір, немов мідяк; день, як дзвін тощо*);

– образ часу – об'єкт порівняння (*пляж, мов день по весіллі; крихкий, як день, що вижарів; життя, як ночі горобині; такий молоденький, як квітець; душа світлішає, мов ранок; вода, як вічність; молодиця, як тихе літо і т. ін.*);

– і об'єктна, і суб'єктна частини порівняльної конструкції містять темпорлексему (*вічність – як мить; день, як сторінка вічності*).

У конструкціях із суб'єктом порівняння – часовим поняттям об'єктна частина може бути граматично оформлена як:

– одиничний іменник: ... *був день такий, як немовля* (Д. Павличко); *Та ніч була вільготна, як верлібр* (В. Махно); *Ніч зсідається, наче кришталь* (В. Стус); ... *прийдуть після пісків століть/ свіжі, як*

*помаранчі, дні* (Ю. Тарнавський); ... *вечори ... тягучі, наче мед* (К. Москалець) і т. ін.;

– іменник з одним залежним словом: ... *літа, ніби вигорілі стерні* (В. Стус); *Літа, немов повалені хрести* (І. Гнатюк); *Віки минули, як єдиний схлип* (Л. Костенко); *Нью-йоркські вечори рояться, наче оси* (Л. Костенко); *веслами згадок осінь, як море, гребеш* (І. Калинець);

– прикладкова структура: ... *серед в'язниці життя/ неділі, як келії-одиночки* (Ю. Тарнавський);

– фразеосполука: *Було моє життя, як ночі горобині,/ нічого у житті не вміла переждать* (Л. Костенко); *Іване мій Семеновичу, рідний,/ Біжать літа крізь пальці, як вода,/ А ви ж такий красивий, многоцвітний* (І. Драч);

– поширена конструкція: ... *вечори ... тихі, наче плач/ Ображеної бозна-чим дитини* (К. Москалець);

– складнопідрядне речення: *Вчорашнє, ніби сон, що випурхнув з очей* (В. Симоненко); *Вдарив день, немов огненне слово,/ Що з неба падає, у груди б'є* (М. Руденко);

У поодиноких контекстах семантико-конотативний сенс порівняння, суб'єктом якого є назва певного часового відрізка, стосується цілого речення: *Це вже не сон – це вже весна/ Безсонна бродить, як мана* (І. Драч).

Сприйняття ліричним героєм швидкості перебігу часу стає метафоричною основою оформлення змістово розгорнутих порівняльних зворотів із часономеном у функції суб'єкта порівняння та акцентованою темпоральною семою 'минуцність, швидкоплинність': *Віки минули, як єдиний схлип* (Л. Костенко); *Наш вік, мов куций лан* (М. Руденко). У таких компаративних конструкціях на перший план може бути висунута дієслівна ознака, що забезпечує динамічність розгортання лінійної структури порівняння: *Кожна мить мимо серця летить, як стріла* (І. Гнатюк); *Літа вже не мчать, як лошата прудкі в табуні,/ повільно*

*бредуть, як верблюди в піску марокканським* (Б. Олійник). Заслуговує на увагу актуалізоване в останній ілюстрації функціональне навантаження придієслівної прислівникової ознаки (*літа повільно бредуть*), що увиразнює контрастування з антитетичним образом *літа, як лошата прудкі*, зокрема з його атрибутивним компонентом.

У деяких компаративних конструкціях, зафіксованих у мові української поезії другої половини ХХ ст., вербалізатор поняття *час* виступає у функції *об'єкта порівняння*, тобто використовується для асоціативно-зіставного накладання кваліфікативних характеристик того чи того часового відтинку, пори року, частини доби і т. ін. на певні явища, ознаки чи дії. Із структурного погляду такі об'єктні частини можуть бути:

– простими, однокомпонентними (здебільшого, це одиничний іменник): *Вода, як вічність, літепло струмує* (В. Стус); *Моя душа світлішає, мов ранок, / Вивірюється з крові каламуть* (Д. Павличко); *Такому ж молоденькому, / як квітець* (Б. Олійник);

– ускладненими (граматично оформлені як словосполучення зі зв'язком узгодження або керування, де функцію головного слова виконує темпоральна номінація): *Стоїть молодиця, як тихе літо, не зводить з нього очей* (Л. Костенко); *Лиш голос, як день у вікні* (Д. Павличко); *І пляж, / мов день по весіллі: / тільки / дві чайки, / два човни, / обнялись / два вітрила* (Ю. Коломиєць);

– складними, вираженими повними реченнями, в тому числі й складнопідрядними. Особливістю таких об'єктних частин є наявність спільної із суб'єктною частиною ознаки, що стала мотиваційною для семантичної структури порівняння: *Нерухомий і крихкий, як день, / що зотлів і вижарів* (В. Стус).

Варто зазначити, що і об'єктна, і суб'єктна частини аналізованих порівняльних зворотів часто містять кваліфікативну колірну характеристику, носієм якої є прикметникове означення. Зазвичай вони

експлікують традиційні колірні асоціації (як-от *ніч – чорний, день – синій, осінь – золотий, жовтий* тощо) і насичують тексти відповідними усталеними конотаціями. Пор: *Привиди з кривавими мечами/ У накидках чорних, ніби ніч* (І. Драч); *Читаю ніч, немовби чорну книгу* (Л. Костенко); *Моя душа, як ніч блакитнозора* (Д. Павличко); *Синіє день, як пізні капуста* (Л. Костенко). Ускладнення базової темпоральної семантики колірною допомагає інтенсифікувати естетичний зміст порівнянь, не затемнюючи при цьому його прозорої логіко-семантичної основи.

Найменш кількісно репрезентантованою у мові української поезії другої половини ХХ ст. є група порівнянь, у яких темпорлексема наявна і в суб'єктній, і в об'єктній частинах, пор: *Горизонт піднімає багряним плечем день, як нотну сторінку вічності* (Л. Костенко); *На задумі чола його [поета]/ Вічність, як мить* (Б. Олійник).

Спостерігаємо також модель *орудного порівняльного*: компоненти, які розгортають суб'єктну частину – іменник, виступають у ролі неузгоджених означень, вони вказують на ознаку, встановлювану шляхом порівняння з означуваним (при цьому часоназви можуть виступати і суб'єктом, і об'єктом порівняння). Така граматично стягнена форма порівняння часто використовується для передачі активної художньої дії чи стану шляхом уподібнення. З цього погляду лінійно-динамічні структури безсполучникових порівнянь аналогічні до сполучникових: спостерігається розгортання предикативної ознаки: *Мамо, мамо, а в твоїх казках/ День жар-птицею згоряти мусив* (А. Пашко); *Спалахнуло літо ватрою востаннє* (Б. Олійник). У таких художніх синтагмах порівняльні компоненти виконують здебільшого функцію поетичної обставини способу дії, оскільки, сполучаючись із дієсловом, характеризують спосіб вияву дії чи стану.

Відомо, що слово в художньому тексті, виступаючи в основній – естетичній – функції, є носієм та експлікатором предметно-поняттєвої й

емоційно-експресивної інформації. Словник української поетичної мови другої половини ХХ ст. дає уявлення про тематичні особливості цього корпусу української словесності, зокрема про темпоральну прив'язаність ліричних подій. Значний фрагмент цього словника складають порівняння, аналіз яких за лексико-семантичними групами дає змогу виявити індивідуально-авторські тенденції вибору об'єктів та суб'єктів порівняння і способів їх текстової актуалізації. На підставі виконаного аналізу встановлено, що мовно-естетичне переосмислення абстрактної категорії найактивніше виявляється у текстовому зближенні цього поняття і компонентів ЛСП «природа» та «людина». Їхня контекстуальна синонімія та змістова подібність закріплюється у відповідних тематичних мікрогрупах компаративів.

Функціонально-стилістичне навантаження темпоральних порівнянь, що засвідчують метафоричне зближення «час – природа», пов'язане з художньо-образною конкретизацією або психологізацією поетичного вислову. При цьому виступають номінації рослин, тварин, птахів, комах: *Всі дні свої, як сосни злоторі,*/ *Для нив будущини спалив дотла* (Д. Павличко); *Схилився день до заходу, як соняшник* (В. Вовк); *Пливе над світом осінь, як медуза,*/ *і мокре листя падає на брук* (Л. Костенко); *О, прийдуть після пісків століть свіжі, як помаранчі, дні* (Ю. Тарнавський); *Колючий посмерк повз, немов їжак* (В. Стус); *Час тікав, як риба із-під каменя,*/ *з кожним кроком душу коротав* (І. Андрусак); *Ніч блукає, наче кінь стриножений* (В. Стус); *День вийшов білою чайкою* (В. Вовк); *Роєм пшеничних бджіл/ Летіло століття до нас* (І. Драч). І поетичний, і оцінно-естетичний зміст таких порівняльних конструкцій визначається розгортанням динамічної ознаки, актуалізатором якої виступають дієслова. Ця динамічна ознака, власне, й слугує мотиваційною основою для метафоричного зіставлення часового поняття і явища природи (*день схилився, як соняшник; осінь пливе, як медуза; ніч вилазить, як ховрах;*



посмерк **повз**, немов їжак; **дні розбігаються**, як вівиці; ніч блукає, наче кінь і т. ін.), оскільки забезпечує «втілення результатів складних художньо-асоціативних процесів у конкретний, зримий, відчутний, мовби однозначний образ» [3, 293]. Пор. також, як абстрактна темпоральна ознака 'тривалість' опредметнюється в асоціації як коноплі: *Дні для мене довгі, мов коноплі* (Б. Бойчук). Окрім виразного естетичного значення та розширення традиційної асоціативної сполучуваності часоназви *день* (*дні*), це порівняння є також виразним носієм етнокультурних конотацій.

Менш продуктивний з погляду образотворення асоціативний зв'язок «час – явище природи»: *Віки висихали, як роси, на скелях,/ Задощені кров'ю, засмічені злом* (І. Драч).

Особливості індивідуальної поетичної картини світу засвідчують вербалізовані у порівняннях okazіональні лексико-семантичні зв'язки в межах асоціативно-метафоричного співвіднесення «час – звук»: *Ти вся – од пранебес до дна,/ Уся в мені клекочеш,/ Мов невпокорена струна,/ Століттями грімкочеш!* (І. Драч); *О дні мої – роями бджіл/ гуділи смертно і медяно* (В. Стус); *День дзвенить, мов арфа* (І. Світличний); *На лижах вирвусь я за полустанок,/ Де горло річки булькотить, мов ніч* (І. Драч). Звукова характеристика змістово конкретизує й водночас естетизує базову абстрактну семантику часових понять, які виступають і суб'єктами, і об'єктами порівняння.

Низка порівняльних конструкцій дає змогу констатувати оформлення індивідуальних тенденцій асоціативного співвіднесення понять *часу* з явищами та предметами навколишньої дійсності. Наприклад, у поезії Л. Костенко спостерігаємо okazіональне опредметнення абстрактної семантики часу через текстове ототожнення з реаліями одягу: *Був ранок, як хітон із тиші і туману/ з обличчям сонця восково-блідим* (Л. Костенко); *Важкі, як осінь, шати золотії* (Л. Костенко).

Порівняння, функціонально пов'язані з ЛСП «людина», здебільшого зорієнтовані на традиційні для національної поезики семантичні моделі зовнішнього та внутрішнього (психологічного) портретування. Мотиваційними семами при цьому стають 'вік': *А ти була, мадонна Літта,/ Мов юне літо, молода* (І. Драч); 'риси характеру': *Ти прийдеши, як гаряче літо,/ Тільки грозами обпечеш* (В. Симоненко); *Осінь, наче в'юнка кокетка з далеких днів* (Б. Рубчак) тощо. Показове для таких компаративних образів взаємонакладання кваліфікативних сем, властивих носіям ЛСП «час» та ЛСП «людина», не тільки інтенсифікує репрезентацію образу одного явища через відомі мовному соціумові ознаки чи властивості іншого, але й викликає цілком прогнозовані, «естетично мотивовані асоціації та почуттєво-оцінні реакції» [8, 47].

Тематичну групу «побутовизми» репрезентують об'єкти порівняння *підкова, глек, сірник, ніж*, з якими співвідносяться назви частин доби (*день, вечір*), пір року і місяців (*літо, осінь, лютий*): *Зігнувся день, мов золота підкова* (В. Стус); *Як сірничок, припалений від сонця,/ день спалахнув, обуглився, погас* (Л. Костенко); *Морями пшениці у пахощах м'яти, де літо стоїть, як мальований глек* (Л. Костенко); *... лютий нині надворі холодний, як ніж* (В. Махно); *... протинаєш ніч, немов папір* (В. Махно).

Епізодично репрезентована група компаративів із задіянням високої експресії лексики, співвідносної із сакральною сферою: *День сьогодні світлий, як молебень* (І. Гнатюк); *День стоїть, як дзвін* (І. Драч).

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що із структурного погляду переважають звороти з порівняльними сполучниками *як, мов, наче, ніби*, наприклад: *Час тікав, як риба із-під каменя,/ з кожним кроком душу коротав* (І. Андрусак); *На лижах вирвусь я за полустанок,/ Де горло річки булькотить, мов ніч* (І. Драч). Водночас група безсполучникових конструкцій орудного порівняльного теж досить

репрезентантна: *Мамо, мамо, а в твоїх казках/ День жар-птицею згоряти мусив* (А. Пашко); *Спалахнуло літо ватрою востаннє./ Журавлі журились. Журавлі... мовчить* (Б. Олійник).

Логіко-семантичний механізм творення порівняння ґрунтується на виявленні внутрішніх і зовнішніх зв'язків між предметами та явищами. Розгляд структурної організації та семантичних моделей порівнянь, зафіксованих у мові української поезії другої половини ХХ ст., дає змогу виявити основні типи їх граматичної організації, вичленувати домінантні змістово-моделювальні семи, на підставі яких відбувається семантичне зближення, контекстуальне ототожнення поняття *час* і компонентів ЛСП «природа» та «людина», а також номенів різних лексико-тематичних груп («побутовизми», «сакральна лексика» і т. ін). Більшість аналізованих компаративів – прозорі за значенням, вони моделюються в річищі національної поетичної традиції, однак часто засвідчують й особливості індивідуально-авторських картин світу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту : (на матеріалі сучасної історичної прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх. — К., 1996. — 20, [1] с.
2. Григорьев В. П. Сравнение / В. П. Григорьев // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия. — М. : Наука, 1977. — С. 240—294.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. — К. : Довіра, 1999. — 431 с.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — К. : Синто, 1993. — 192 с.

5. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. — М. : Искусство, 1976. — С. 286—463.
6. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Прокопчук. — К., 2000. — 18, [1] с.
7. Русанівський В. М. У слові – вічність : (мова творів Т. Г. Шевченка) / В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 2002. — 240 с.
8. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. — К. : Вища шк., 1984. — 168 с.
9. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. — К. : Рад. шк., 1962. — 495 с.

ПЕТРУШЕНКО О. О.

**СРАВНЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ЭСТЕТИЗАЦИИ  
ТЕМПОРАЛЬНЫХ НОМИНАЦИЙ В ПОЭТИЧЕСКОМ  
СЛОВАРЕ  
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

*В статье очерчены общие тенденции функционально-семантического развития лексико-семантического поля «время». Выявлены особенности реализации внутренней семантики компонентов лексико-семантического поля в украинской поэзии второй половины XX в. в составе сравнительных структур.*

*Ключевые слова: индивидуально-авторские сравнения, темпоральная номинация, лексико-семантическая группа, компаративные конструкции.*

PETRUSHENKO O.

**COMPARISON AS A MEANS OF AESTHETIZATION OF  
TEMPORAL NOMINATIONS IN THE POETIC DICTIONARY OF  
THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY**

*The general trends of functional semantic development of lexical-semantic field «time» are outlined in this article. The features of realization of internal semantic components of the lexical-semantic field «time» in the Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century in the comparative constructions are defined.*

*Key words: individual authors comparison, temporal nomination, lexical-semantic group, comparative construction.*

*Стаття надійшла до редколегії 1.09.2012 р.*

